

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒՄ

ՍԽԱԼՆԵՐ ԵՒ ՈՒՂՂՈՒՄՆԵՐ¹

Որոշ ջրջանէ մը իվեր՝ հայ մամուլի զանազան բեմերու մէջ սուր համեմատութիւն առած է հայ լեզուին խոշտանգումը՝ զորոշներէ տմանց կողմէ, որոնք անգէտ ըլլալով իրենց գրած լեզուին — իրենց մայրենի լեզուին — զրազիտութեանը, կը զործեն քերականական, լեզուագիտական և մինչեւ անգամ ուղղագրական այն տեսակ անհեթեթ սխալներ՝ որոնք ո՛րեւէ արդարացում չունին։ Այդ սխալներով մեղանշող գրիչները՝ կը խայտառական թէ՛ ինքզինքնին, թէ՛ բնմը՝ ուր կ'երեւան և թէ խմբագրը՝ որուն հրատարակած թերթին, պարբերականին կամ ժողովածուին մէջ մուտք կը գործեն սխալները։ Կը խայտառական, որովհետեւ ներքի չէ գրիչի մշակի մը՝ որ լեզուական սխալ գործէ, երբ ան տառարկան գործիչի յաւակնուած թիւնով հրապարակ կու գայ։ Ներքի չէ տպագիր որեւէ հրատարակութեան՝ լեզուական սխալներով հանրութեան ներկայանալ։ Ներքի չէ որեւէ խմբագրի թոյլ տալ որ իր հրատարակութեան մէջ սխալներ մուտք գտնեն, — եթէ սակայն սխալ գրող մըն ալ ինք չէ և ունի կարողութիւնը ճիշդը ու սխալը զանազանելու, ուղղելու, սրբագրելու համար աշխատակիցին սխալները։ Երեք ճամբաներով ալ՝ սխալին աղբիւրը անզրազիտութեան կը յանգնի։ Եւ իր մայրենի լեզուին անգէտ միտքը մը՝ իրատունք չունի ուրիշներու խելք սորվեցնելու յաւակնութիւնը անուցանելով՝ հրապարակագրական ասպարէզը իջնելու։ Նախ ինք իր մայրենի լեզուն ստուգելու է։

Չանալ հաւաքել այդ կարգի սխալներու հեղեղը՝ որով կ'ողողուի մեր մամուլը,

պիտի կարօտէր հատորներ լեցնելու։ Անհարին փորձ։ Լեզուի քերականութեան ու զրազիտութեան հիմնական կանոններուն բացարձակ տգիտութեամբ գործուած այդ սխալները՝ բացի այլանշակորէն հայ բարբառը խաթարելէ, մտաւորական վատասերումի մը հոսանքին մէջ ալ կը քշեն նոր սերունդը, որ աղճատուած լեզու մը կարդալով, անոր կ'ընդելանայ, զոյն կը սորվի, ինչպէս այս տխուր երեւոյթին խառնաշաւանները կարելի է հաստատել ձեռքի տակ լայնող տպագիր ո՛րեւէ հրատարակութեան մէջ, — բացի ցանցաւ ծառայող բացառութիւններէ, ուր լեզուական խնամքի յայտնի ճիգ կը գործուի։ Անբարոշներ չէ այն երեւոյթը, — կամ միայն մեր մէջ քննարկի է, — որ մարդ յանդիմանի իրը հրապարակախօս՝ գրելու ելլել լեզու մը՝ զոր չգիտեր՝, Հրատարակիչներէ կամ զորոշներէ անոնք՝ որ այս սայթաքումին անինքնագիտակից զոհերն են, եթէ ունենային տարրական յարգանքը զրազական սրբութիւններու, պիտի խղճահարէին, պիտի ակնածէին հանրութեան ներկայացնելէ կամ ստորագրելէ լեզուական ամէն խաթարումներով լրացուած անշուրտ էջեր՝ որոնք հեռու իրենց փառք բերելէ՝ որուն տնչալ կը թուին՝ իրենց դատապարտուած թիւնն իսկ կը կազմեն։

Անխախտ է լեզուական հիմնական խաթարումի խնդիրէն (Քերականութիւն, Գրադարձութիւն, Տարալեզուութիւն), որուն ակնարկեցինք իրր ընդհանուր նշմար, կան լեզուական մասնատուութիւն սխալներու չաբիները, որոնց ալ բարձուքին ուշադիր ըլլալ պարտքն է գրիչի ամէն մշակի։

Հ. Արսէն Ղազիկեան երկար պայքարեցաւ մեր մամուլին մէջ տարածուած այս վերջին տեսակի չարիքին դէմ, որ կը սպառնայ հայերէն «մեծացանչ» լեզուին աղճատման ուրիշ մէկ վերջը ըլլալ։ Անչեւ անգամ պահանջ զգաց զըրոյկի

1. Յարգելի Յօդուածագիրն փափացին համաձայն անփոփոխ կը հրատարակեն սոյն յօդուածը, բայց պարտք համարեցանք զէջ տեղ տեղ ծանօթութիւններ դնել։ Բա-

ւր ծանօթութիւնները մերն են։

ԽՅԲ.

2. Ուղիղը «զոր չի գիտեր»։ Բարդ յօդուածագիրը սոյն յօդուածին մէջ ուրիշ տեղ ուղիղը գործածած է։

մը մէջ ամփոփելու ընթացիկ դարձած է խիստ յաճախ կրկնուող սխալներու շարքեր, անոնցմէ զգուշացնելու համար հայ գրողները իր քարոզած «պատուիրան»ները անշուշտ ամուշ չեն մնացած: Լրագրական բեմերէ և գրողներէ ոմանք՝ յայտնապէս հոգածութիւնը ունէին հետեւելու իր ցուցումներով ճշդուած ուղիդին, թէեւ հոծ թիւով ուրիշներ ալ կը շարունակեն մնալ սխալներու՝ մասնանշուած սխալներուն մէջ, կամ գիտակցօրէն՝ սեփական համոզումներու յենով, կամ անգիտակցօրէն՝ դատապարտելի անփութութեամբ:

Իր քրքրելի շօտափած նիւթերէն դուրս մնացող կան ուրիշ մասնակի սխալներ ալ՝ հայ մամուլի ամէն բեմերէ շարունակ յեղձողով, որոնց անդրադառնալ է նպատակը այս գրուածքին: Չանոնք յուզելու յատկապէս բեռն կ'ընտրած Բագմովսկի, իր բանաստեղծական հանդէս մը, որ թափանցում ունի խմբագրատուններէն ներս աշխարհի բոլոր հայ թերթերուն, որոնք քննելով ծածուած նիւթերը, կրնան կամ ընդդիմաբանել անոնց, կամ՝ եթէ ճիշտ կը գտնեն ուղղումները՝ պարտքը զգալ իւրացնելու գանձը, հրաժարելով լեզուական այդ խնդիրները ամէն օր նոր կերպարանքով մը ներկայացնելէ, յաճախ հրատարակութեան մը նոյն թիւին մէջ տեղ մը՝ մէկ կերպ, ուրիշ տեղ՝ ուրիշ կերպ: Որովհետեւ, վերջապէս, ժամանակ է որ՝ զբաղանդութիւն կամ լրագրութիւն ընելու խանդով ասպարէզ իշխող գործիչներ՝ ըմբռնեն որ հանրային գործունէութեան դեր ստանձնող անհոններէ ետի կը սպասուի որ գիտեան անսխալ գրել իրենց մայրենի լեզուն, որուն մասին հաստատաւոր պօլ օրէնքներ չդաւանիլ չէ կարելի: Մեր շատ քաջքուրդի առարկայ դարձած լեզուէն զատ՝ կարելի է ցուցնել ուրիշ լեզու մըն ալ՝ ուր բառերը ճշդուած իմաստներ չունենան, քաղմակերպ ձեւերու թեքին և

հասնողը անոնց նոր տարազ մը զգեցնէ: Ժամանակը կրնայ յեղաշրջել լեզուն, փոխելով անոր շատ մը վիճակները, — իմաստ, բառակերտութիւն, շարադասութիւն, հուշումի և խոհարհումի ձեւեր, մինչեւ անգամ քերականական օրէնքներ: Բայց մեր լեզուին պատահածը ազ՝ չէ: Մեր լեզուին վրայ ճշդող ուժը եւ զայն զարգարող, այլակերպող ոգին քմայքն է: Լեզուական օրէնքներու տիրապետութենէն զերծ անընթացական ոգին, որ չ'ենթարկուի որ ոչ մէկ լուծի, չի յենուր ոչ մէկ կանոնի կամ օրէնքի և չի ներշնչուի ոչ մէկ համոզումէ կամ դաւանանքէ:

Փութեանք անմիջապէս ճշդել թէ՛ հարցը լեզուական վիճելի նիւթերու շուրջ չէ: Մեր լեզուին մէջ դեռ կան վիճելի շատ նիւթեր, որոնք մէկ լեզուագէտին համար սխալ են, ուրիշի մը՝ ուղիղ: Կան նաեւ նուիրագործուած սխալներ, որոնց քնատիպ ուղիղը միայն ուղիղ կը դաւանին ոմանք, իսկ ուրիշներ ալ նուիրագործուած սխալ չեն դաւանիր: Մեր զբաղելիք սխալները այս կարգէն չեն: Այլ ազնայտաւ անպարտկելի սխալներ, որոնք պաշտօնական փաստ չունին:

Թուենք շարքը այդ սխալներուն, որոնց հայ մամուլին մէջ կարելի է հանդիպիլ ամէն քայլի:

Ա. — Հետ միասին: Երկու նոյնիմաստ բառեր, որոնք աւելորդ կրկնաբանութեամբ կը զործածուին միշտ միւսին ետեւէն, իբրեւ միայն «հետեւ» բառական շըլընք՝ զապարար լրացնելու: Կրնան, օրինակի համար. — «Գիտականին հետ միասին մեկնեցաւ իր քարտուղարն ալ»։ Բառական չէ՞ «գիտականին հետ»։ Կան նաեւ ըսողներ «հետ մեկտեղ»։ Նոյնպէս անիմաստ սխալ:

Բ. — Առաջ, յատաջ, առաջ, առաջ: Շատ շարժարուած բառեր են այս նոյնաձեւ նախադրութիւնները: Շարունակ մէկը

1. Հայ լեզուն այս ձեւ բառ չի ճանչար:
2. Այդ տեղ ապաթարքը աւելորդ է. «դեռ» է ըլլայ՝ «ըլլար», վստեղ զի ստորագրուած է, և ոչ թէ միտաւ:

Կան ներքոյ, վերը ուղիղ կար. «որ չ'ենթարկուի որ ոչ մէկ լուծի»։ Հոս պէտք է միտադն ներկայ է:

միւսին տեղ կը շփոթուի: Ոտար ընդունով մը թարգմանելով անոնց իմաստը՝ կ'աւանդանայ:

առաջ == avant, aupaaravant

յառաջ == en avant

տեղեւ = devant

տառջը =

Ձրանսերէնի մէջ կարելի՛ է մէկ բառով միւսին տեղ շփոթել: Ա՛յ՛ բայց մեր լեզուին մէջ՝ անդու՛ կը շփոթուին անոնք: Ճշգնեց անոնց դերն ալ՝ օրինակներով, ետքէն սխալ գործածութեան ծծապելիւս: Եթեմէր ցոյցանցնու համարս —

Տասը տարրի «ասալ» և ո՛չ երբեք «յառաջ»:

Վարպետէն «յառաջ» անցաւ, և ո՛չ երբեք «ասալ»: Ինչ որ բոլորովին ուրիշ իմաստ կու տայ նախադասութեան:

Դուստին տղին(ը) կամ տատը(ը), և ո՛չ երբեք «զուտին տառ», ինչպէս ըսողներ կան:

Կը թերեհաւատիք թէ այս մասին սրբախներ կը գործուին, կամ միայն համբաւներով կը վերագրէք: Շատ ծանօթ գրողներէ քաղուած են հետեւեալ սխալ օրինակները: Անոնցմէ մէկը՝ ար Կ'ըսէ՝ «հրաշոյսինն տառ», իր նոյն գրուածքին մէջ կ'ըսէ նաեւ «մերհաներոսն տառ» և Ուրիշ մը: «Պատասխանատու են այսատաւ տրոյսնան տառ»:

Այս ոգիին համաձայն՝ սխալ են «տառադիմութիւն», «տառաբան», «տառադպէմ», «տառադիւպ» եւայլն, որոնք գրուելու են «յառաջդիմութիւն», «յառաջաբան», «յառաջադէմ», «յառաջիկայ», որչափ ալ հնադրոյժ թուին այս ձեւերը: Հնութիւնը օրէնքը չի կրնար ընջել:

Գ. — Շատ թիչ նիշա գրողներ կան «պտուրի» բայը: Գրողներու անձագոյն մտար սխալ կ'օտգագրէ զայն, գրելով «պտուրի»: Այս վերջին ձեւով ուղղագրուած՝ ան կը կարդացուի «փրփրի» արտասանութիւնով, ինչ որ սխալ է:

Գ. — Հոգաւորացի գրողներ միայն կը գտնադանեն «անցնի» չէզոք բային և «անցրեկ» անցողական բային տարբերութիւնը: Գրողներէ շատերու գրչին տակ շփոթութիւնը մեծ կ'ըլլայ մասնաւոր՝ այդ բայերու սահմանական եզակի երբորդ գէժը քրդործածուած ատեն:

«Ամառուան եղանակը գիւղին մէջ կ'անցնի» երբ գրուի, անցնողը կ'ըլլայ եղանակը: Բայց երբ գրուի «կ'անցրեկ», երբորդ գէժը մը իզանակը գիւղին մէջ անցուցած կ'ըլլայ:

«Հովիւը կամուրջէն կ'անցնի», երբ ինքն է անցնողը: Բայց.

«Հովիւն ուղիսարները կամուրջէն կ'անցնի»:

Սի կրնար գրուի «կ'անցնի», ինչպէս կ'ընեն շատ-շատեր:

Ե. — Դեռ պակաս չեն արեւմտեան Հայերու մէջ, հետեւողութեամբ արեւելի կան Հայերու՝ «արձագանգ» բառը քող՝ «արձագանք» գրողներ, հակառակ անվերջ յեղիցուած այն տառադարձութեան թէ՛ բառին բաղաձուր կազմուած է «գտնեցին» ի արմատով՝ և «ք» տառը անոր մէջ գտնութեան ո՛չ մէկ դեր չունի:

Զ. — Շատ ընդհանրացած սխալ մը ըլլալով՝ շարունակ կը կրկնուի նաեւ առձեռնաբար գործածուած ազգանուններու կամ տեղանուններու զլխագիրով գրուելը, ինչպէս «Անգլիական ժողովուրդ», «Հայկական հոգեբանութիւն», «Ֆրանսական միտք», եւայլն: Բառը երբ գոյական է՝ անշուշտ անհրաժեշտ է զլխագիրով գրել «Անգլիացի», «Հայ», «Ֆրանսացի»: Բայց անհեթեթ է և իմաստ չունի երբեք՝ ածականաբար գործածուած ատեն՝ զայն զըս խագիրով գրել:

Ը. — Բնութիւն կառուած սխալ մըն ալ կը գործուի, անխտիր՝ ամէն գրողի կողմէ, վերջ և ետքը բառերու շուրջը: Ձէ՛ մտածուած երբեք թէ՛ «վկայ» վախճան կը նշանակէ, համազօր ֆոն-ի, իսկ

1. Այսինքն գտե՛ք արմատն, օրմէ կը ընկուի գտնիւն, արմագնեք, արմագնեքի, եւն: Կ'ըսէ Բագրատ.

տունին գտե՛ք արմատն, փոխանակ ըսելու՝ արմագնեք:

ծուխ՝ ոմանց կողմէ՝ ուղղագրութեանը մէջ «այլապարհի» բառին, գրուելով «այլասեռի», «այլասեռում» և Սյա սխալին մէջ խնդրեմք՝ ուղղելը չեն որ բառը կը սերի «սերի», «սերում» բառէն, ոչ թէ «սեռ» բառէն, ինչպէս կը խաբուին երեւոյթէն։ Անոնք երբ չեն կրնար ըսել «սեռում», «սեռի», ինչպէս կրնան գրել «այլասեռի», «այլասեռում»։

ԺԴ. — Դեռ գրողներ կան «փատիլ»։ «Փտում» ինչ մէջ ո՞ր կը գտնեն երկու «ա»՝ զոյգ «տ» տեղաւորելու համար «փատիլ» ինչ մէջ, թերեւս խաբուելով «փրփիլ»-էն, որուն արմատին մէջ՝ «փրփր»՝ կայ սակայն երկու «թ»։

ԺԵ. — Այս տեսակ շփոթութիւնէ մը մոլորելով է որ՝ անոնք կը գրեն «մանա, րազնիւն», փոխանակ գրելու մանազնիւն, ըսնի որ բառը կը բարդուի «զնիւն» արմատով, ոչ թէ կը սերի զննել բայէն։ Ո՞վ կրնայ առանց ծաղրելի ըլլալու գրել «ննա տաշնիւն», քանի որ բառը կը բարդուի «քնիւն» արմատով, առանց հաշիւ ունենալու քննել բային հետ։

ԺԶ. — Թէեւ ոչ իբր սխալ, այլ իբր

լեզուական յեղաշրջութեան նոր տարագր՝ կ'արժէ յուզել և բանաձեւել ինքնութեան դրոշմը «ի վեր», «ի վար», «զէպ ի», «ո և է» կամ «որ և է» նախադրութիւն։ Ներուհ, որոնք մեր լեզուին մէջ դարբերով անշատ գրուած են և դեռ կը գրուին ալ, իբր «ի» նախդիրով կազմուած բառեր, բայց որոնց իբր միակտուր բառ՝ միացուած գրուելուն ժամանակը եկած է ալ։ Ա՛յլ պատճառ չի կայ որ՝ անոնք չի գրուին՝ «իվեր», «իվար», «շէպի», «սեռ» կամ «որեւէ», ինչպէս այսօր չի կայ ոչ մէկը՝ որ գրէ «բաց ի», «ի սպառ»։ Չէ՞ որ, այսօր, մինչեւ անգամ «որպէս զի», «վառն զի» հին ձեւով անշատ գրուող բառերը՝ անխտիր և անխտոր կը գրուին միացած՝ իբր մէկ բառ. «որպիսի», «վասնզի»։

Յաջորդով կ'ունենանք յուզելիք ուրիշ բառագրական կամ ուղղագրական խնդիրներ, այն յոյսով թէ՛ անոնց ծեծուելը կրնայ իր օգուտը ունենալ՝ եթէ ոչ սգիւ տարար իրենց սխալին մէջ յամառող անսփոյթներու, գոնէ ուղիղին հետեւելու նախանձախնդիր մամուլի գործիչներու։

ՆԱՌԱՎԱՐ ԱՐԴՆԵՆ

1. Անշուք է յարգ. յօդուածագրին դիտողութիւնը. բայց բազմաթիւ կրկնութեան երեւոյթը միայն չուի որ կը տեսնուի. մենք ալ՝ ինքն ալ էալին կը գրենք. մինչ բայց ծալել է. քառածայ և ոչ քառածայ, ծայ ի ծայ. եւն. — Ստեփանոս՝ մէկ նուով է, և սակայն ամէն ոք Ստեփանոս կը գրէ, և դեռ ուրիշ կրկնութիւններ։

2. Ոչ թէ փոտւմին մէջ, այլ փոտ արմատին մէջ. փոտուիւն և ք (որ է գրուել) փառի, ինչպէս գտաւ՝ գտել, ստաւ՝ ստել, եւն.։

3. Ինչո՞ւ հայեա լուծեալ քննել բային հետ. չէ՞ որ անոր արմատն է. քննել կը շինուի քնն արմատէն. (բարդութիւն չկայ. ըստ շատ կ'աճանցուի)։ քննել, ինչի կը փոխուի ըբի, ըստ օրինի, կ'ըլլայ քննել, գեղեկ, ինչպէս կը գրէր Աիշուհ. և զի քնին մէջ աղջկն իսկ կայ ըբի հնչուած, կ'ըսենք քնն և յաջորդ ըբը գանք ընելով՝ զի քննել եւն, և կ'ըլլայ քննել, զննել, (կ'ըսենք զըլլալ. արմատ գոյսի, պիտի ըսուէր զըլլալ, բայց զին ըբը օգտագործելով՝ ուն որ ք պիտի ըլլար՝ զանց կ'ընենք. պտաղ՝ պտղալ, Աստղիկ՝ Աստղիկաճ, աստղիկն ըբը գործածելով և ոչ Աստղիկաճ. Թեւ կ'ըլլ

լայ, բայց աղիկ է. Կորիթ՝ կտոր արմատէն, կ'ըլլայ Կորթի, ուն կը փոխուի ըբի. փոխանակ ըլլալու Կորթի, այսպէս ալ կրնայ ըլլալ. մատնիկ՝ մատնցիկ և ոչ մատնջիկ, եւն.։ Այսպէս փրփրէն՝ փրփիլ, վտիտէն՝ վտտիլ, քրթրէն՝ քրթիլ, եւն.։ Հոս է խղիւրդ. եթէ քննել քննել ըլլար, բայց որ քննելէն կը շինուի, պէտք է ըլլար երեք նուով՝ քննել քննել, փրթրէն՝ վտտալ, քրթրէն՝ Գրթը. ներքն ասոր ուղ զննելու եւն.։

4. Ուղեղն է յորոպիկ, ինչպէս ուրիշ տեղեր գործածեց յարգ. յօդուածագիրը. Չի կայի մասին ըսինք արդէն։

5. Մենք կանգ օրինակի համար որ երբեք «իվեր», «իվար», «զէպի», «բացի», «իսպառ» գրած չունինք, և չենք ուզեր որ ուրիշներն ալ գրեն. այդ ի նախդիրները՝ պէտք չէ մեռանա յաջորդ կամ նախորդ բառին հետ. «զէպ ի Բաղդադ». ինքն Բաղդադն է և ոչ Գիպիւն. բաց ի նման, ինքն նմանին է. «որեւէ», «ո և է», կրնան ալ միացուիլ, կրնան ալ՝ ոչ. բայց «որպէս զի» ճիշտն զի՝ «անխտիր և անխտոր միացած» չեն գրուի այսօր, և պէտք չէ գրուին, միայն քանգին է որ միացած կը գրուի,